

ՆԻՒՅԵՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՆԱՄԱՐ

Վ Ա Ի Ե Ր Ա Գ Ր Ա Յ Ի Ն

Ատենագրություններ 1919-1922 (Շար.)

Դուկո. Վաչէ Ղազարեան

[24]
ԱԶԳ. ԺՈՂՈՎ
ԴՌՆՓԱԿ ՆԻՍՏ
(12 Յուլիս 1919)

ՆԱԽԱԳԱՀ՝ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐՔ
ԱՏԵՆԱՊԵՏ՝ ՊԱՐԳԵՒ ԷՖ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ԱՏԵՆ ԷՖ.- Ի ներկայութեան 50 երեսփոխաններու ատենանք բացուած է: Վերջին նիստի որոշման համաձայն, Ամեն. Դուրեան Ս. հրաւիրուած է տեղեկութիւն հաղորդելու Փարիզի Համագումարի աշխատութեանց մասին: Ն. Սրբազնութիւնը այսօր ներկայ ըլլալով ժողովին, բարի գալուստ կը մաղթեմ իրեն յանուն ժողովին և կը հրաւիրեմ որ հաճի հաղորդել պէտք եղած տեղեկութիւնը:

(Երեսփոխաններէ ոմանք հարցուցին դիւանին թէ մամլոյ ներկայացուցիչները կրնա՞ն գտնուիլ ժողովին: Այս մասին տեղի ունեցած վիճարկութենէ և քուէարկութենէ յետոյ, դիտել տրուեցաւ թէ կանոնը բացարձակ է ու կարելի չէ քուէով վճռել զայն, անպէս որ դռնփակ նիստի մը երեսփոխաններէ գատ ոչ որ կրնայ գտնուիլ)

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. ԴՌԻՐԵԱՆ.- Սրբազան Նախագահը հաղորդած էր ինձ Պատ. Ժողովի որոշումը, տեղեկութիւններ հաղորդելու Փարիզի Համագումարի աշխատութեանց մասին: Այս նպատակաւ հետս բերած եմ ժողովին կողմէ հրատարակուած գործառութեանց մէկ ամփոփումը, զոր պիտի ներկայացնեմ ժողովիդ: Անշուշտ դժուար պիտի ըլլայ 40-է աւելի նիստեր գրաւող ժողովի մը

հրաքանչիւր նիստին [25]մէջ տեղի ունեցած խօսակցութիւնները մի առ մի յիշատակել, սակայն այս պաշտօնական հրատարակութիւնը դիրութիւն կու տայ յիշելու գլխաւոր կէտերը, անոր վրայ աւելցնելով մեր <դատական> խնդիրը:

Համագումարի կազմը գոյութիւն չունէր, երբ մենք հասանք Փարիզ: Գիտէք անշուշտ որ Պօլսոյ պատուիրակութիւնը ճամբայ ելաւ Նուպար Բաշայի հրաւերին համաձայն: Պատուիրակութեան անդամներէ մէկը ես էի, միւսը Փրօֆ. [Աբրահամ Տէր] Յակոբեան և մեզի հետ խորհրդական կը գտնուէր Տր. [Աբրահամ] Բարսեղեան: Երբ մենք գացինք հոն, տեսանք որ հրաւերի ձեւը տարբեր էր և ամէն կողմ դրկուած հրաւիրագիրներէ մէկը միայն հասած էր Պօլիս, այնպէս որ մենք կը կանչուէինք իբրեւ պատուիրակ և ոչ թէ իբրեւ անդամներ կազմուելիք համագումարին: Վասնզի մեր պաշտօնը որոշող այն գիրը որ Հոկտ. 15-ին դրկուած է Նուպար Բաշայի կողմէ, մեզի հասած չէ: Մենք ներկայացանք ուրեմն իբրեւ պատուիրակ և գործակցեցանք հին պատուիրակութեան անդամներուն հետ: Յետոյ երբ համագումարը կազմուեցաւ, հին և նոր պատուիրակներ՝ ամէնքս ալ եղանք համագումարի անդամ և այս մարմինը 40-է աւելի նիստեր ունեցաւ և զբաղեցաւ այն խնդրով որ ծանօթ է ձեզի:

Ահաւասիկ համագումարի աշխատութեանց մասին հրատարակուած պաշտօնական զեկոյցը:¹

(1 թիւ մասը այստեղ պիտի դրուի)

[26]Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Համագումարին մէջ մասնաւոր քննութեան առարկայ եղաւ այն կէտը թէ ժողովը պիտի կրնա՞յ ինքզինքը իրաւաստ նկատել, որքա՞ն առաջ կրնայ երթալ կատարելու համար ինչ որ կը պահանջուէր: Ժողովականները իրաւաստութեան տէր նկատեցին իրենք զիրենք, որովհետեւ թրքահայ համագումար մը ըլլալով հանդերձ, թէ՛ Պօլիսէն և թէ՛ Եւրոպայի գաղութներէն մասնակցութիւն կար, հետեւաբար ատկէ դուրս բան մը մտածել կարելի չէր, մանաւանդ որ եկողները մանտաթներ ունէին և հաշտ էին անոնք կարեւորագոյն տեսա-

կէտներով, ինչպէս մերն ալ, և հետեւաբար համագումարը համաձայնեցաւ իր իրաւասութեան սահմանը լայն բռնելու, և ըստ այնմ որոշուեցաւ Խաղաղութեան Վեհաժողովին ներկայացուելիք հայկական պահանջներու յիշատակագիրը խմբագրել: Այդ մասին վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան, յիշատակագիրը երկրորդ անգամ կարդացուեցաւ և անոր վերջնական խմբագրութիւնը տեղի ունեցաւ յանձնաժողովի մը ձեռամբ: ²¹ Իսկ Պօղոս Բաշա Նուպար ըրաւ իր տեղեկատուութիւնը մասնա-տրապէս այն շրջանին համար, ուր ինք ընտրած էր իր պատասխանատուութեան ներքեւ այն մարմինը, որ իբրեւ արտայայտութիւն կաթողիկոսական կամքի գործած էր: Իսկ յետոյ, ինչպէս գիտէք, համագումարը ինք ընտրեց իր պատուիրակութիւնը միաձայնութեամբ, որ լիազօրուած իրմէ կը գործէ հիմա:

(2[րդ] մաս յիշատակագրին)³

[27]Այս ելմտացոյցին համար ալ դիմումներ եղան պատուիրակութեան կողմէ և հետզհետէ հասան զանազան գումարներ իր պէտքերուն համար: Նոր Պատուիրակութիւնը կ'աշխատի դեռ, բայց այդ մասին մասնաւոր տեղեկութիւններ կը պակսին ինձի:

(3-րդ մաս)⁴

Պատուիրակութիւնը պատասխանատու մարմին մը ըլլալով Համագումարին հանդէպ, *տիրէքքիվներ* մշակուեցան և տրուեցան իրեն: Ես պիտի փափաքէի որ ժողովը տեսած ըլլար այդ աշխատութիւնը:

(4-րդ մաս)⁵

Հայկական Լեզեոն ըսուածը ֆրանսական դրօշակի ներքեւ կամաւորներու խումբ մ'է: Ասկէ առաջ ֆր[անսական] կառավարութեան և Լեզեոնի զինուորներու միջեւ անհամաձայնութեան պարագաներ յառաջ եկած էին, մասնաւորապէս այն պատճառով որ պէտք եղած չափով գոհացում չէր տրուեր Հայկական Լեզեոնի զինուորներուն, անոնցմէ պահանջուելով մանաւանդ Չինադադարէն յետոյ 2 տարուան անպայման զինուորագրութիւն, ինչ որ դժգոհութեան առիթ կ'ըլլար իրենց: Ասոնք հայրենիքին և իրենց ընտանիքին մեծ մասը կորսնցուցած՝ անոնց յիշատակովը միացող սրտեր էին, որոնք մօտ տեսնելով ազգին փրկութեան հնարաւորութիւնը, ինքզինքնին զոհած էին սպասուած փրկութեան լոյսը իրենց ձեռքովը վառելու յոյսերով: Բայց իրենց մէջ պզտիկ յուսախաբութիւն մը կար, որ արձագանգեց մինչեւ Փարիզի Պատուիրակութեան

Եղիշէ Պատրիարք Դորեան

մօտ և Համագումարի [28]նիստերու ատեն խորհրդակցութեան առարկայ եղաւ այդ կէտը և աշխատուեցաւ բառնալու դժգոհութեան առիթները: Համագումարը զբաղեցաւ այն դէպքերով, որոնք պատահեցան ատեն ատեն, հայ զինուորներու և ֆրանսական զինուորներու միջեւ, զբաղեցաւ նոյնպէս Կիլիկիա քաղաքական մարմին մը դրկելու ձեռնարկով ու յաջողեցաւ: Իսկ թէ ինչ է այժմ Լեզեոնի զինուորներու վիճակը, այդ կէտը մեզի անմասնօք մնաց, միայն եկողներէ կը լսէինք թէ այդ մարմինը կը պահէ իր Արեւելեան Լեզեոն անունը, ո՛չ մէկ պաշտօնական նշանն ունենալով սակայն հայկական զինուորութեան մը գոյութեան:

(5-րդ մաս)⁶

Ասոր մէջ սկզբունքի հարց մը կար, զոր իրագործելու համար շարունակական խորհրդակցութիւններ եւ վիճաբանութիւններ եղան: Սակայն խնդիր էր գիտնալ թէ կարելի՞ էր հիմա ընել այդ միացումը: Ժողովին մեծագոյն մասը անյարմար գտաւ զբաղիլ այդ խնդրով, որովհետեւ վտանգը անհետացած չէր. և յանձն[արար]եց նոր Պատուիրակութեան իմաստութեամբ լուծել զայն: Որոշ տեղեկութիւն մը չունիմ տալու առ այդ, վասնզի իմ մեկնելէս առաջ ո՛րեւէ համաձայնութիւն չէր գոյացած այդ խնդրին շուրջ:

(6-րդ մաս)⁷

Այս ընտրութիւնը՝ ինչպէս քիչ առաջ ըսի՝ միաձայնութեամբ տեղի ունեցաւ, բայց ոչ դիրութեամբ: Տարբեր կարծիքներու և հոսանքներու ընդհարումներ երեսան եկան թէև, բայց վերջապէս համաձայնութեամբ կատարուեցաւ [29]միացեալ նոր Պատուիրակութեան 6 անդամներու ընտրութիւնը:

(7-րդ մաս)

Այս յանձնաժողովը⁸ մասնաւոր շրջանի մը համար առժամեայ ծրագիր մը պատրաստելու պաշտօն ունի: Ի հարկէ գիտէք թէ հանրային համոզում մը կը տիրէ մեր մէջ թէ *մանտաթեր* ազգը Ամերիկա կրնայ ըլլալ և այս մասին խօսուած է արդէն: Բայց որպէսզի անպատրաստ չներկայանանք, երբ մեզի հարցուի թէ ի՛նչ առաջարկներ ունինք ամերիկեան հոգատարութիւնը ընդունելու պարագային, հա՛րկ էր ունենալ ծրագիր մը, ուր միշտ շեշտուած է թէ հայերս կը պահանջենք մեր անկախութիւնը և ինքնօրինութիւնը. իսկ վարչական գործերու համար իշխանութիւնը յանձնուած է ամերիկեան խառն մարմնի մը հսկողութեանը, որուն անդամներուն 3-ը հայ և 3-ը ամերիկացի պիտի ըլլան եւլին: Այդ վարչական կազմը ճշդող յանձնաժողովը՝ որուն կը նախագահէի, իր աշխատութիւնը վերջացնելու մօտ էր և ուսումնասիրութեան կարօտ մէկ երկու խնդիրներ մնացած էին երբ ես մեկնեցայ:

(8-րդ մաս)⁹

Ասոնք բնական խնդիրներ էին: Հա՛րկ էր գոհացում տալ տարագիր և սովաբէկ հայ ժողովուրդին՝ հա՛ց հայթայթելով: Ամերիկա մեծ գործ կատարած եղաւ մարդասիրական օժանդակութեամբ, բայց ժողովրդեան ապագայ վիճակը կը մնայ անդարմանելի ցորչափ մեր խնդրոյն լուծումը՝ որ շատ ուշացած է արդէն՝ ուշանայ տակաւին:

[30]Արեւմտահայ ժողովուրդը չունենալով ռեւէ միջոց իր ամէն օրուան հացին համար կարօտ և մտահոգ վիճակ մը ունի:

(9-րդ մաս)¹⁰

Թե՛ Հալէպի կոտորածին և թե՛ այլուր պատահածներուն համար ամէն տեսակ դիմումներ եղան, որպէսզի գէթ չկրկնուին: Պատասխանուեցաւ որ թե՛ ֆրանսական և թե՛ անգլիական կառավարութիւնները ուղղակի և անուղղակի ամէն միջոց գործադրած են այդ շարդերուն առաջքն առնելու համար:

(10-րդ մաս)¹¹

Այս խնդիրը արդէն ծանօթ է ձեզի:

Պօղոս Բաշա և Պ. Ահարոնեան ներկայացան Վեհաժողովին և *մէմօրանտումը* ներկայացուցին: Տպաւորութիւնը լաւ եղած էր Վեհաժողովին անդամներուն, ինչպէս լսեցիք:

(11-րդ մաս)¹²

Համագումարը այդ խնդրոյն միջամտելու միտում չունէր, բայց աւելի ես ոյժ տուի: Երբ անգլիական կառավարութիւնը Երուսաղէմի վանքին համար կարգադրութիւններ ըրած և ազգին հաւանութեան ենթարկած էր զանոնք, Համագումարի վարանումը կրնար անտեղութիւն յառաջ բերել, որովհետեւ Զօր. Սթօրս¹³ իմացուցած էր {թէ} պատահած գողութիւնները տեղի կ'ունենային արդէն: Հետեւաբար, Համագումարը նկատելով [31]որ Պօլսոյ պատրիարքական իշխանութիւնը տակաւին վերահաստատուած չէր նոյն միջոցին, իր հաւանութիւնը յայտնեց եղած կարգադրութեանց համար, վերին իրաւունքը վերապահելով դարձեալ Պօլսոյ Պատրիարքութեան:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Ներուի որ ընդմիջումով հարցում մը ընեմ թէ հայ ազգը առանձնաշնորհումներ ունէր Երուսաղէմի մէջ, անոնք ի՞նչ եղած են:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ.- Անոնք պահուած են այնպէս ինչպէս որ էին: Միայն վեճերու առիթ տուող ամէն խնդիրներ վերջացած պէտք է ըլլան:

(12-րդ մաս)¹⁴

Այս հատուածին մէջ յիշատակուած հեռագիրները եւն կատարուած իրողութիւններ են և Համագումարը իր աշխատութիւնը լրացնելով դադրեցուց իր նիստերը՝ Հայ Պատուիրակութեան յանձնելով ընդհանուր գործերու հետապնդումը և ուսումնասիրութեան կարօտ ուրիշ խնդիրներու համար ալ զանազան յանձնաժողովներ ինքը կազմեց իր մէջէն: Ասոնցմէ մէկն էր նաեւ այն յանձնաժողովը, որ պիտի ուսումնասիրէր ներգաղթի և վերաշինութեան խնդիրները: Ասոր նախագահութիւնն ալ ինձի վստահուած էր, բայց կարելի չեղաւ՝ գէթ իմ ներկայութեանս՝ կանոնաւոր նիստեր գումարել, վասնզի ժողովատեղիին անբաւականութիւնը և ժամանակի անյարմարութիւնները արգելք եղան: Վերջին անգամ որոշեցինք կանոնաւորել այդ [32] աշխատութիւնը և գործին մէջէն ելլել, բայց այդ օրերուն պատահեցաւ իմ մեկնումն ալ: Ներգաղթի յանձնաժողովին գործը իրականութեան մը հետ կապ ունի, որովհետեւ ժողովուրդը իր հողին վրայ պիտի փոխադրուի:

Լահէյէն Պ. Մսրեան եկած էր այդ օրերուն խնդրելու համար որ ներգաղթի և վերաշինութեան յանձնաժողովը զբաղուի փութով և հասկցուի տեսակ մը վիճակագրական ճշդումով թէ ովքե՞ր պիտի ըլլան վերադարձողները, երկրաչափ, արհեստաւոր եւլն, երբ վճռուի Հայաստանի կազմութիւնը: Ապագայ այդ պէտքերուն գոհացում տալու համար ունէինք ելմտական յանձնաժողով մը, որ առ առաւելն 15-էն 30 միլիօն ոսկի ծախք մը կը հաշուէր. այդ հաշիւը դեռ թուրքերու վրայ է, եթէ հաճելի չ'ըլլար ըսել՝ երեսակայութեան մէջ:

Կարետը յանձնաժողով մըն ալ *բրօքսկանտի* մարմինն է, որ կը գործէ շարունակ և պէտք է խոստովանիլ որ Պ. Չօպանեան՝ արդէն տարիներէ ի վեր այդ նպատակին նուիրուած՝ հիմա ալ կարետը բաժին մը ստանձնած է հանդէսներու և բանախօսութիւններու մէջ և կտրիճօրէն կ'աշխատի և առհասարակ այդ գործը լաւ վիճակի մէջ է: *Բրօքսկանտը* անշուշտ ազդեցութիւն կ'ընէ, և ինքնին անհրաժեշտութիւն մըն է մեր դատին համար: Կը յուսանք որ՝ ուրիշ բոլոր աշխատութիւններու հաւասար՝ այդ կողմով ալ պիտի պսակուին ազգին բաղձանքները:

(13-րդ մաս)

[33]Ահաւասիկ ըսի ինչ որ կարելի էր ըսել և Համագումարի գործունէութեան պատկերը ներկայացուցի Պատ. Ժողովիդ: Բայց քանի որ նոր վարչութիւնը կազմուելու վրայ է, ուրիշ խնդիրներու մասին ալ վարչութեան բացատրութիւններ կրնամ տալ, եթէ պէտք տեսնաք: Սակայն ամենէն աւելի կարետը պարագան ա՛յն է, որ մենք հոս Փարիզի Համագումարին և Պատուիրակութեան հակառակ ընթացքի մէջ չգտնուինք: Ժամանակը չէ տարբեր հոսանք ստեղծելու, ընդհակառակը՝ պիտի յանձնարարէի որ ներքին կապ մը հաստատուի մեր մէջ և տարբեր ուղղութիւններ յառաջ չգալին: Հարկ է զգուշաւորութիւն ի գործ դնել, որպէսզի ազգին շահը չվտանգուի: Փարիզի Համագումարին մէջ սկզբունքի բոլոր հարցերը նկատողութեան առնուեցան և երեսան եկան հաշտ ու համերաշխ մտքեր ապագայ կառավարութեան ձեւին մասին, ի մէջ այլոց սա կենսականապէս կարետը կէտի մասին՝ թէ ի՞նչպէս կարելի պիտի ըլլայ որ փոքրամասնութիւնը աճի ու տեղի տայ մեզի հակառակորդ եղող տարրը: Միեւնոյն ատեն *տիրէքքիվներու* և ինչ ինչ *տօքիմաններու* վերաբերեալ քննութիւնները շատ կարետը կը

նկատեն և ես ինքս այդ մասին տեղեկութիւններ կրնամ հաղորդել վարչութեան, եթէ լուսաբանելի հարցեր կան՝ կրնան ճշդուիլ:

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Ն. Սրբազնութիւնը հայկական խնդրոյն արդի վիճակին վրայ ճշգրիտ տեղեկութիւն մը չտուաւ և իր տպաւորութիւնը ինչպէս կ'երեւայ *սկեսպտիկ* է:

[34]Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Հայկական խնդիրը կայուն է ժամանակէ մը ի վեր, բայց վիճակը յուսահատական չէ: Հաշտութեան կնքումի խնդիրը յապաղեցուց մեր խնդիրն ալ և մեկնումէս յետոյ՝ գործին առած վիճակը անձանօթ կը մնայ ինձի: Նախագահ Ուիլսըն հազիւ թէ վերջերս կրցաւ Ամերիկա մեկնիլ, ինչպէս գիտէք: Մեր մեծ յոյսը դրուած է Ամերիկայի նախագահին վրայ և կը սպասենք որ իրականացնէ այն գաղափարը, որուն յարած է ինքը. հայկական դատին նուիրուած հոգի մը տեսած ենք իր մէջ: Ինքն իսկ խօսելով իր ժողովուրդին՝ ամիսներ առաջ՝ հարցուցած էր որ պիտի թողո՞ւք որ հայ ժողովուրդը մնայ իր ողորմելի վիճակին մէջ, ներշնչելով այն միտքը, թէ Ամերիկա պէտք էր որ ընդունէր Հայաստանի մանտաքը:

Երբ պատուական նախագահին ունկնդրութեան արժանացանք Պ. Փրոֆ. Աբրահամ Տ. Յակոբեանի հետ, նոյն հոգատարութեամբ խօսեցաւ մեզի ալ հայ ժողովուրդին ապագայ բարօրութեան մասին և մեր խօսակցութեան միջոցին՝ երբ դիտել տուինք՝ թէ պատմական սխալ մըն էր Կիլիկիան Սուրիոյ մաս նկատել, ինչպէս յայտարարած էր Մարսիլիոյ մէջ կազմուած Սուրիական Յանձնաժողովը, նախագահը, որ ազգիս պահանջած Ամբողջական Հայաստանի գաղափարին համակիր էր և անհրաժեշտութիւն մը կը համարէր կիլիկեան հողամասին կցումը Հայաստանի հետ, պէտք տեսաւ սակայն զգացնելու թէ այդ միտքին շուրջ կարետը էր հաղորդել Ամերիկեան Յանձնաժողովին մեր հիմնական տեսութիւնները:

[35]Այդ բարձր յանձնարարութեան համաձայն՝ Փրոֆ. Տէր Յակոբեան աշխատեցաւ Ամերիկեան Յանձնաժողովին կարետը անդամներուն դիմելով, խօսելով ոչ միայն անգլիերէն լեզուն, այլեւ մտքի լեզուն, և ինչ որ հնար էր՝ բերանացի կամ գրաւոր՝ այդ ամէնը եղան շարունակաբար և նախագահ Ուիլսընի տեղեկութիւն տալու գործը չմնաց թերի:

Չմոռնանք սակայն պահ մը անդրադառնալու նախագահին մեզի ըրած ընդունելութեան վերաբերմամբ: Շատ խորունկ տպա-

տրութիւն մը թողուցին մեր վրայ իր բառերուն ջերմ ու անկեղծ շեշտերը, և կարելի չէ մէկ երկու բառով հաղորդել և ներկայացնել այն հզօր ու վեհ ազդեցութիւնը զոր կրեցինք:¹⁵ Նախագահը մեկնած է հիմա և Հայաստանի համար ամերիկեան մանտաթի յաջողութեան մասին իր ներկայութիւնն ու առաջադրութիւնը կը համարենք յոյս ու հիմք որ թէ՛ ծերակուտականներուն և թէ՛ ամբողջ ամերիկեան ազգին կողմէ նպաստաւոր ընդունելութիւն մը պիտի գտնէ իր ծրագիրը:

Հոս հարցում մը եղաւ երեսփոխանի մը կողմէ, թէ ինչո՞ւ ուրեմն Բարիզէն մեկնելու օրերուն շուկ մը ելաւ թէ մեր խնդիրը ջուրը ինկած էր, լսուած ըլլալով որ թուրք պատուիրակութիւնը պիտի գայ Փարիզ: Շատեր կարծեցին թէ յաջողութիւն ձեռք բերելու համար հաւաստիք մըն էր ան. բայց յետոյ տեսանք թերթերէն թէ արդիւնքը ի՞նչ եղաւ:

[36] Իրաց այս վիճակին հանդէպ տխուր և յոռետես ըլլալու պատճառ մը չկայ:

ԱՏԵՆ ԷՖ.- Յանուն ժողովի շնորհակալութիւն կը յայտնեն Դուրեան Ս.ի զեկուցումներուն և իր յայտնած տեղեկութիւններուն համար: Ժողովականները առանց վիճաբանութեան ձեւ տալու կրնան լրացուցիչ տեղեկութիւններ առնել:

Ա. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Քանի որ հայոց անկախութիւնը սկզբունքով ճանչցուած է, ինչո՞ւ Չեխօսլօվաք և Եուկօսլօվաքի նման ազգերու ներկայացուցիչներուն հետ [մեր պատուիրակները] չկրցան մասնակցիլ Հաշտութեան Ժողովին:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Հաշտութեան Ժողովին մասնակցող ազգերու վերաբերմամբ որոշ աստիճանաւորումներ տրուած էին: Այնպիսի ժողովուրդներ՝ որոնք որոշ *բոլոնիներ* միայն կրնային նկատուիլ, հին ու նոր քաղաքականութեան դիրք մը չունէին, և ուրիշներ ալ, որոնք ինքզինքնին կառավարելու չափ վստահութիւն մը չէին ներշնչած, դուրս պիտի մնային այդ շրջանակէն: Ի հարկէ շատ փափաքելի էր որ մենք ալ ունենայինք մեր ներկայացուցիչը Հաշտութեան Ժողովին մէջ, ինչպէս որ արդէն շատ առիթներով պահանջուեցաւ Վեհաժողովէն, սակայն կարելի չեղաւ նպաստաւոր պատասխան մը ընդունիլ առ այդ: Ուիլսըն միայն պատասխան մը գրելով մեր պատուիրակութեան նախագահ Պօղոս Բաշային՝ յայտնած էր թէ հայ ժողովուրդը տակաւին ազգերու շրջանակին մէջ չէ գրաւած

Պօղոս Նուպար Փաշա

իր տեղը: Կ'երեւի որ երբ հայ կառավարական կազմը երեսն գայ, այն ատեն ներկայացուցիչ մը ունենալու պատիւը պիտի կրնանք վայելել:

[37] Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Կ'ուզէի գիտնալ թէ Դուրեան Ս.ի վերադարձին համար պատճառ մը կա՞ր:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Ինչպէս գիտէք, կը կարծէինք թէ մեր խնդրոյն վախճանը մօտաւոր ժամանակի գործ էր, բայց յապաղեցաւ: Փարիզի մէջ երկար ատեն ներկայութիւնս մասնաւոր կարեւորութիւն մը չունէր ինքնին, քանի որ Համագումարի աշխատութիւններն ալ գրեթէ լրացած էին և Միացեալ Պատուիրակութիւնն էր որ պիտի հետապնդէր ամէն ինչ: Հետեւաբար երկար ատեն մնալու պէտք չտեսայ: Իմ գալու օրերուս [Աւետիս] Թէրզիպաշեան և [Վահան] Փափազեան ալ 15 օրէն ճամբայ պիտի ելլենք կ'ըսէին:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Սրբազանէն պիտի խնդրէի կարգ մը հարցումներուս պատասխանները, որպէսզի գոնէ Երեսփ. Ժողովը լուսաբանուի այն ակնարկներու մասին, որոնք երեսցան պօլսահայ թերթերու մէջ: Ամենէն առաջ կ'ուզէի գիտնալ թէ ի՞նչ տեղեկութիւն ունի ինք այն հրատարակութեան մասին, որու համաձայն իբր թէ աշխատուէր է զանազան *էնթրիքներով* որ տասներու ժողովին ներկայացուցիչ ըլլայ միմիայն Ահարոնեանը:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Ճշմարտութիւնը այս է: Թէ՛ Պօղոս Բաշայի եւ թէ՛ Պ. Ահարոնեանի հրաւեր եղած էր, բայց Բաշայի հրաւերը մի քիչ ուշ հասած ըլլալուն համար մեծ *էքսքիզներ* ալ եղած են:

[38] ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Սրբազանը ի՞նչ տեղեկութիւն ունի նաեւ այն գրոյցի մասին թէ Դաշնակցութիւնը ճնշում բանեցուցեր է Կաթողիկոսի վրայ որպէսզի Պօղոս

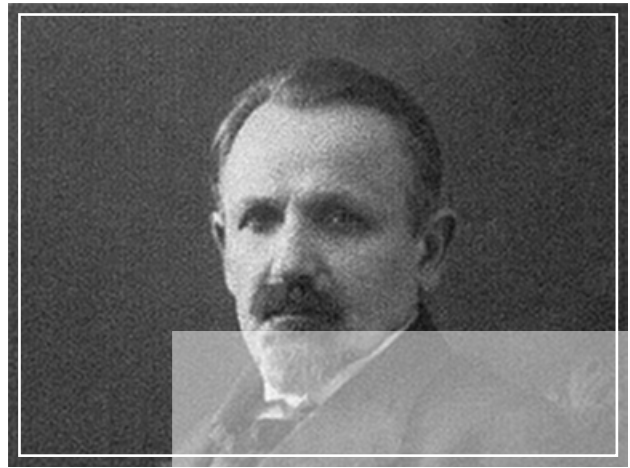
Բաշան դադրեցնել պատուիրակութեան պետի պաշտօնէն:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Այդ տեսակ խօսք մը լսուեցաւ...

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Ըսել է Բարիզի մէջ ալ լսուեցաւ:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Լսուեցաւ, այո, բայց ենթադրութիւն էր աւելի: Որովհետեւ եթէ Միացեալ Հայաստանի հռչակումը պաշտօնական ձեւ առնել և ազգովին ընդունուի, բնականաբար անոր ներկայացուցիչ Պ. Ահարոնեանը պիտի ըլլայ իբրեւ ընդհանուր ազգին պաշտօնական ներկայացուցիչը: Միացեալ Հայաստանի իրականացման խնդրոյն ամէն որ փափաքող է ու ոչ մէկը հակառակ է այդ սկզբունքին, սակայն անունով միայն գլուխ ելած բաներէն շատ աւելի նախամեծար է անշուշտ հաստատուն հիմներու վրայ դրուած բան մը: Ուստի անժամանակ նկատուեցաւ այժմէն իրականացնել այդ միութիւնը, երբ թրքահայերը իրենց հողին վրայ դեռ ապահով չէին և եթէ ռուսահայկական հողի վրայ կանոնաւոր ընտրութիւն ալ կարելի ըլլար կատարել, ամբողջական Հայաստանի բոլոր սահմաններուն վրայ տարագրեալներու հացի խնդիրը արդէն մեջտեղն էր, որով կը զբաղէին ազգային բոլոր մարմինները, հետեւաբար որոշուեցաւ յարմար ատենին թողուլ այս խնդիրը: Կովկաս գտնուող հայ գաղթականներու թիւը 300,000 հաշուելով՝ մեզի ըսողներ եղան թէ պէտք է փութացնել այդ խնդիրը եւլին: Փաշային պատուիրակութիւնը մեծամասնութեամբ պնդեց իր տեսակետին վրայ և սակայն Հայ Հանրապետութիւնը իրեն հաճոյ թուած եղանակով շարժեցաւ, ինչպէս յայտնի է:

[39]Գ-ալով Ս. Կաթողիկոսի վրայ ի գործ դրուած ճնշումի մը, չեմ կարծեր որ այդպիսի բան մը տեղի ունեցած ըլլայ, պատուիրակութեան պետը դադրեցնել տալու նպատակով: Եթէ ատանկ միտքեր իսկ գոյութիւն ունենան, յուսալի չէ որ Ս. Կաթողիկոսը առանց շրջահայեցութեան կատարել ա՛յոքան պատասխանատու գործ մը: Պէտք է գիտնալ որ Պօղոս Բաշայի պատուիրակութեան պաշտօնը՝ ծանօթ պարագաներու բերմամբ՝ Ազգ. Պատուիրակութեան առաջարկութեամբ հաստատուած է Ս. Կաթողիկոսի կողմէ. և յետոյ՝ Փարիզի Համագումարն ալ՝ միաձայնութեամբ նոյն պաշտօնին կոչեց Նուպար Փաշան և իր ընկերները՝ իբրեւ արեւմտահայ պատուիրակութիւնը. ուրեմն եթէ Կաթողիկոսը ուզէ, չի կրնար դադրեցնել գայն:

Աւետիս Ահարոնեան

Հակառակ պարագային՝ մեզմէ կ'ընդունի առաջին հակահարուածը:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Դարձեալ գրուեցաւ որ հայկական կառավարութեան մէջ պետութեան և կրօնի անջատում հռչակուեր է, ճի՞շդ է արդեօք ասիկա:

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ.- Համագումարի մէջ այդ կարգի խնդրով չզբաղեցանք, սակայն այն յանձնաժողովին մէջ որ կը զբաղէր հայկական կառավարութեան հիմնական օրէնքը խմբագրելով մանտաթէր կառավարութեան ներկայացուցիչներու համար, խնդիր եղաւ որ ի՞նչ պիտի ըլլայ հայ կառավարութեան պաշտօնական կրօնքը: Ես այդ առթիւ թելադրեցի որ պէտք չէ մոռցուի եկեղեցին, որուն դարերով մեր ազգի պահպանութեան համար կատարած դերը ոչ որ կրնայ ուրանալ. բայց նկատի ունենալով որ հայութեան մէջ կան բաժանումներ հռոմէականութեան, բողոքականութեան նման, համաձայնութեան մը եկանք ընդունելու որ հայ ազգին պաշտօնական կրօնքը քրիստոնէութիւնն ըլլայ և ո՛չ թէ «Լուսաւորչական» եկեղեցին:

Հ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ ԷՖ.- Սրբազանին տուած բացատրութիւններուն համար շնորհակալութիւննիս կը յայտնենք, սակայն տրուած տեղեկութիւններէն կարելի չեղաւ որոշակի հասկնալ թէ ի՞նչ վիճակի մէջ է հիմա հայկական խնդիրը: [40]Այս կէտը չկրցաւ շատ որոշ հասկցուիլ և ընդհակառակը այն համոզումը գոյացաւ որ այս խնդիրը Ուիլսոնի անձէն կախում ունի և քանի որ ինք մեր դատը իր անձնական դատը ըրեր է, եթէ յաջողի ապահովել՝ պիտի ըլլայ, եթէ չապահովէ, այն ատեն ի՞նչ պիտի ըլլայ և թէ ի՞նչ է ուրիշ պետութիւններու կարծիքը այս մասին: Ես ճիշդ այդ եզրակացութիւնը մութ գտնելուս համար է

որ կ'առաջարկեմ մեր մեջէն ընտրել յանձնաժողով մը, որ տեսնուի Սրբազանին հետ, այդ յանձնաժողովը մեր պատգամաւորն է, և լսելէ յետոյ Դուրեան Ս.ը, իր թելադրութիւնները կրնայ ընել վարչութեան: Հաղորդուած տեղեկութիւններով եթէ ժողովս առ այժմ բաւականանայ, կ'աղաչեմ որ ընդունի առաջարկս ինչպէս գոյութիւն ունի բոլոր խորհրդարանական երկիրներու մէջ:

ՏՐ. Ս. ԹԷՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Խոսարովեան ԷՖ. կ'առաջարկէ որ Դուրեան Ս. հայկական խնդրոյն ներկայ վիճակը հաղորդէ խորհրդարանական յանձնաժողովի մը: Կարծեմ թէ Դուրեան Ս. կրնայ իր յայտարարութիւնը ընել Համազգային Մարմինին և այդ մարմինը իր թելադրութիւնները կը ներկայացնէ վարչութեան: Ես աւելի պէտք կը տեսնեմ շարժելու և Համաձայնական ներկայացուցիչներու մօտ դիմում ընելու անապահովութեան խնդրոյն համար: Տր. Դաիթեան ըսաւ որ դիմում կ'ընեն, ի՞նչ է անոնց արդիւնքը:

[41]Հ. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ ԷՖ.-Այդ տեսակ յանձնաժողովներ ամէն երկրի և ամէն երեսփ. ժողովի մէջ գոյութիւն ունին. մենք ալ հետեւինք և 4 հոգիէ բաղկացեալ յանձնաժողով մը ընտրենք:

ԱՏԵՆ ԷՖ.- Տր. Թէրզեան ապահովութեան խնդրոյն համար հարցում մը ըրաւ: Վարչութիւնը կամ Ս. Նախագահը այդ մասին բացատրութիւն մը պիտի տա՞ն:

Ս. ՆԱԽԱԳԱՀ.- Նախորդ նիստերուն մէջ տրուած որոշման համաձայն, Քաղաքական Ժողովի հետ ամէն ուշադրութիւն նուիրեցինք գաւառէն հասած տեղեկութիւններու, որոնք կը վերաբերէին ժողովուրդի կեանքի և գոյութեան: Գլխաւոր խնդիրը գաւառի հայութեան փոխադրութեան խնդիրն էր: Ինչպէս գիտէք, տարագրութեան միջոցին տարագրուած մաս մը մնացած էր, - թէն բնաջնջման ծրագիրը ոչ մէկ հայ իր տեղը ձգելու համար ի գործ կը դրուէր, սակայն աչքերնին կուրցաւ և մնացող հայերը չտեսան ու զանազան տեղեր մաս մը ժողովուրդ մնաց այս կերպով: Այսպէս, կեսարացի բաւական ժողովուրդ մը գիւղերու մէջ մնաց, Մալաթիոյ, Խարբերդի ու Տիգրանակերտի մէջ ալ հարիւրով, երկու հարիւրով անձեր մնացին բռնապետներու ճանկին մէջ: Ասոնցմէ զատ մաս մ'ալ մնաց Սիջազետքի մէջ, ուրկէ Պօլիս եկաւ: Ուրիշ մաս մը թրքական տիրապետութենէն դուրս և մաս մ'ալ գրաւեալ երկիրներու մէջ [կը գտնուէր], ինչպէս՝ Հալէպի, Եգիպտոսի մէջ: Այս վերջին տեղերու մէջ ալ դէպքեր տեղի

ունեցան, սակայն անոնք մասնաւոր հանգամանք ունին:

[42]Այս ժողովուրդէն մեծամասնութիւնը դարձած է արդէն թէն տասանորդուած, նուազած, ու շրջակայ մեծամասնութենէն կը ճնշուի և կը նեղուի: Պատրիարքարանը իր ժողովներով թէն զբաղեցաւ այս խնդրով, բայց շատ չմտահոգուեցաւ. մեզի աւելի մտահոգութիւն պատճառեցին այդ կարօտեալներու վիճակը, որոնք պահպանել պէտք էր: Շատ մը որբեր և այրիներ իրենց տուներէն դուրս ձգուած էին: Այդ ժողովուրդը պահպանելու համար արդէն յայտնի է ամէնուդ որ դիմումներ եղան և հայ ժողովուրդը լիաբուն չզլացաւ իր մասնակցութիւնը, շնորհակալ եմ: Ներքին գաւառներու ալ նիւթական օժանդակութիւններ եղան: Սակայն, ինչպէս ըսի, անոր կեանքն ալ ապահովել պէտք էր և հայ ժողովուրդը մտահոգուեցաւ այս խնդրով, որովհետեւ գաւառի ժողովուրդը չէր կրնար ազատ կերպով շունչ քաշել: Յաւայի է որ Չինադադարը կնքուելէն ի վեր յաղթական բանակը չկրցաւ թափանցել երկրին ներսերը, ու կառավարական սիսթեմը նոյնը մնաց գաւառին մէջ ու միեւնոյն դէմքերն էին որ Չինադադարէն յետոյ շարունակեցին ու կը շարունակեն տակաւին իրենց պաշտօնը: Թուրք կառավարութիւնը նորանոր նախարարներ կը բերէ պաշտօնի գլուխ, որոց ազդեցութիւնը ոչ թէ Պօլսէն դուրս, այլեւ Պօլսոյ մէջ ալ չ'անցնիր և ըմբոստ կառավարութիւն մ'է որ կը գործէ:

[43]Պատրիարքարանը միշտ իր ձեռնարկները ըրաւ և հայկական պատուիրակութիւնն ալ աշխատեցաւ այդ ուղղութեամբ Փարիզի մէջ, և ամէնուն ալ կարծիքը այն է որ մինչեւ այս երկիրը չգրաւուի, ապահով վիճակի մէջ չի կրնար գտնուիլ: Մենք միայն առանձին չաշխատեցանք այս ուղղութեամբ, այլեւ մեր ու յունաց ստորագրութեամբ և անոնց հետ Արեւելքի քրիստոնէից և ասոնք անտարակոյս զօրաւոր ձեռնարկներ կրնան համարուիլ: Սակայն սկիզբէն ի վեր մեզի եղած առարկութիւնը այն է որ Համաձայնական տերութիւնը չունին բաւականաչափ զօրք որ դրկեն այդ կողմը: Ասոր փոխարէն ըսինք որ մենք հայկական զօրք կրնանք տրամադրել մեր քոյրերուն և եղբայրներուն համար և նոյնիսկ գրաւոր ներկայացուցինք այս առաջարկը, բայց անպատասխանի մնաց, որովհետեւ անպատեհութիւն կը տեսնեն ասոր մէջ. նոյնիսկ ըսուեցաւ որ հայկական զինուորը

կազմուի իրենց հրամանատարութեան ներքեւ և անոնք գրաւեն: Իբր 15 օր առաջ եղած դիմումներուն տրուած պատասխանը այս է. անգլիացիք ընդունելով մեր իրաւունքը կ'ըսեն թէ չունինք բաւական զօրք այդ կողմերը, անոնք զբաղած են Եգիպտոսը հանդարտեցնելու և ապահովելու համար: Ֆրանսացիք ըսին որ մենք թէւ այս կողմերը բաւական զինուոր ունինք, բայց [44]անոնք չեն հնազանդիր մեզի, այլ իրենց տունը դառնալ կ'ուզեն, և դուք ամէն օր Ամերիկայի մանտան կ'ուզէք, հետեւաբար անոր դիմեցէք: Ամերիկայի դուռը զարկինք, անոնք ալ ըսին մեզի թէ մենք Թուրքիոյ դէմ պատերազմ յայտարարած չենք, չենք կրնար զինուոր դրկել: Ու յորդորեցին մեզի որ համաձայնինք: Մեր վիճակը այսպէս իրարու վրայ ձգուեցաւ, բայց մեր օգնութեան աղաղակները ուշադրութիւն գրաւեցին այս օրերու մէջ, երբ Հայաստանի վիճակը վերջնականապէս պիտի վճռուի: Արդէն Համաձայնութեան Պօլտոյ ներկայացուցիչները ամէն բան հեռագրեցին Վեհաժողովին և այս օրերու մէջ դէպի ապահովութիւն քայլ մը առնուած կ'ըլլայ անշուշտ:

Պատկ. Ժողովը անցեալ նիստին ինծի իրաւասութիւն տուաւ կազմելու վարչութեան կրկին ժողովները, իր վաւերացման ենթարկելու պայմանաւ: Այս ժողովները կազմեցի այնպիսի տարրերէ, որ ունենան բաւական ժամանակ ազգին տրամադրելու և գործերը վարելու համար:

[45]Այսօր ձեզ ներկայացուելիք ցուցակիս մէջ նշանակուած անձերու ամէնքն ալ հաւանութիւն տուած են: Բոլոր քաղ. կուսակցութեանց ներկայացուցիչները որոց հրաւեր եղաւ, ընդունեցին գործակցութիւնը, բացի մէկ հոսանքէ, այսինքն՝ դաշնակցական կուսակցութենէն, որ պայմաններ առաջարկեց, բայց անոնց ընդունելութիւնը իմ իրաւասութենէս վեր էր, կրնայ ըլլալ որ անոնց առաջարկը ընդունի այս ժողովը:

Ահաւասիկ Կրօն. և Քաղ. Ժողովոց անդամներու անունները:

Կրօն. Ժողով

- S. Եղիշէ Արքեպ. Դուրեան
- S. Վահրամ Արքեպ. Մանկունի
- S. Յովհաննէս Արքեպ. Արշարունի
- S. Մեսրոպ Եպսկ. Նարոյեան
- S. Գնէլ Եպսկ. Գալէմքեարեան
- Ս. Սմբատ Ծ.Վ. Գազազեան
- S. Տրդատ Քինյ. Պօյաճեան

- S. Տաճատ Քինյ. Փաշաեան
- S. Յակոբ Քինյ. Տէլէճէկեան

[46]

Քաղ. Ժողով

- Տեաքք՝
- Տր. Գ[րիգոր] Դ-աւիթեան
- Ս[տեփան] Գ-արաեան
- Հ[այկ] Խօճասարեան
- Մ. Մուրատեան
- Դ-աւիթ] Տ[էր] Մովսէսեան
- Պ[ետրոս] Խօրասանճեան
- Խ[աչիկ] Սըվաճեան
- Ն[երսէս] Օհանեան
- Վ[ահան] Շահրիման
- Վ[ահան] Չէյթունցեան

Ինչպէս գիտէք, գործերը այնչափ շատ են, որ Քաղ. Ժողովը իր մէջէն մասնաւոր ժողովներ պիտի ընտրէ զբաղելու համար այս գործերով, իսկ ժողովները պիտի գումարուին շաբթուան մէջ մէկ կամ երկու, հետեւաբար եթէ պետք ըլլայ մէկ երկու անդամ ալ աւելցնելու համար, աշխատութեան պէտքին համաձայն, կը խնդրեմ որ հարկ եղած արտօնութիւնը տաք ինծի:

ՏՐ. Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Սահմանադրութեան տրամադրութիւնները միշտ նկատողութեան առնելու պայմանաւ: Տեսանք որ նախորդ Քաղ. Ժողովը հազիւ մէկ անգամ Խառն Ժողով գումարեց և այն ալ առանց մեծամասնութեան. կ'աղաչեմ որ Քաղ. Ժողովը իր պարտականութիւնը կատարէ:

[47]Յ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Կ'առաջարկեմ որ Քաղ. Ժողովի մէջ դրուած անձերը համարառու և համարատու չըլլան միանգամայն, ուստի ուրիշ խորհուրդներու և մարմիններու մէջ գտնուողները պետք է հրաժարին մէկ կամ միւս պաշտօնէն:

Ա. ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Արդէն որոշուեցաւ որ վարչութիւնը իր յայտագիրը բերէ այս ժողովին, որ այս կերպով իր *գօնթրօլի* իրաւունքը գործադրած և ձեւը փրկած կ'ըլլայ:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Մեր օրակարգը վերջացած ըլլալով, ատեանը փակուած է:

(Ատեանը փակուեցաւ ժամը 1-ին:)

1. Պաշտօնական զեկոյցը հրատարակուած և հայ մամուլին դրկուած է «Ամփոփում Հայ Ազգային Համագումարի Աշխատութեանց Եւ Որոշմանց» անուան տակ: Առաջին մասը ընդհանուր տեղեկութիւն կու տայ նախապատրաստական նիստերու և բուն համագումարի աշխատանքներուն մասին, կը նշէ թէ Փետրուար 24-էն մինչեւ Ապրիլ 22 գումարուած է 38 նիստ (ընդամէնը 45 նիստ՝ Փետրուար 18-ին սկսած նախապատրաստական նիստերն ալ նկատի ունենալով), և կը յիշատակէ անունները համագումարի դիւանի անդամներուն.- Գարբիէլ Նորատունկեան՝ նախագահ, Փրոֆ. Ա. Տէր Յակոբեան և Արշակ Չօպանեան՝ դեր-նախագահներ, Վահան Թէքէեան և Նշան Տէր Ստեփանեան (իր հրաժարումէն ետք փոխարինուած Գառնիկ Ֆնտզեանով)՝ ատենադպիրներ:

2. Խաղաղութեան Վեհաժողովին ներկայացուած Յիշատակագիրին մէջ կը նշուէր թէ Թուրքիոյ և Կովկասի մէջ հայ ազգին կրած վնասներուն ամբողջական գումարը կը հասնի «19 միլիառ 130 միլիոն 982 հազար ֆրանքի: Այս գումարին 14 միլիառ 398 միլիոն 510 հազարը Արեւմտեան Հայոց պահանջներուն և մնացեալ 4 միլիառ 532 միլիոն 472 հազարը Արեւելեան Հայոց պահանջներուն համար»:

3. Օրակարգի 7-րդ կէտը քննած էր Ելեւմտական Յանձնաժողովին պատրաստած վեցամսեայ ելեւմտացոյցը, որ ազգային զանազան պէտքերու համար կը նախատեսէր «նուազագոյն 13 և առաւելագոյն 30 միլիոն ֆրանքի ծախսոց գումար մը»:

4. Օրակարգի 8-րդ կէտը կը վերաբերէր յատուկ յանձնաժողովի մը կողմէ պատրաստուած ուղեցոյցներու, որոնք կը մանրամասնէին «Պետութեանց հետ բանակցութիւններու ընթացքին Պատուիրակութեան հետեւելիք ուղղութիւնն ու դնելիք պահանջները»:

5. Հայկական Լեգէոնի ընթացիկ վիճակն ու անոր ապագայ գործածութեան հարցը մաս կազմած էին օրակարգի 9-րդ կէտով կատարուած քննարկումներու:

6. Այս հատուածը կը վերաբերի օրակարգի 10-րդ կէտին: Համագումարը փափաքած էր կարելի դարձնել, համագումարի ընթացքին իսկ, «թրքական և ռուսական Հայաստաններու միացումը, միակ ներկայացուցչութեան մը և միակ կառավարութեան մը ստեղծմամբ»: Բազմաթիւ խորհրդակցութիւններէ ետք, որոշուած էր խնդրին իրականացումը թողուլ նորընտիր պատուիրակութեան:

7. Ապրիլ 2-ի նիստը Հայ Ազգային Պատուիրակութեան անդամ ընտրած էր Պօղոս Նուպարը, Փրոֆ. Տէր Յակոբեանը, Արշակ Չօպանեանը, Գարեգին Փաստրմաճեանը, Տրք. Յակոբ Նելիուզը և Վահան Թէքէեանը: Այս պատուիրակութիւնը, համագումարին կողմէ ընդունուած ուղեցոյցներուն համաձայն, Հայ Հանրապետութեան Պատուիրակութեան հետ կը կազմէր Ամբողջական Հայաստանի Պատուիրակութիւնը՝ միասնաբար հետապնդելու ազգային դատն ու հայկական պահանջներու գործադրութիւնը:

8. Խօսքը կը վերաբերի օրակարգի 13-րդ կէտով ընտրուած յանձնաժողովի մը, «որուն պաշտօնն է մօտաւոր փոխանցման շրջանին համար Հայաստանի վարչական կազմը ճշդող առժամեայ ծրագիր մը կազմել և գայն ենթարկել Համագումարի վաւերացման՝ երբ Համագումարը վերստին ի նիստ հրաւիրուի Պատուիրակութեան կողմէ, ինչպէս պարտաւոր է ընել այն ատեն, երբ Հայաստանի բախտին մասին Խաղաղութեան Վեհաժողովն իր որոշումը տայ, կամ երբ Պատուիրակութիւնը հարկ տեսնէ Համագումար-մարին դիմել ուրիշ ո՛ր եւ է անակնկալ հարկեցուցիչ պարագայի առջեւ»:

9. Համագումարը օրակարգի պաշտօնական հարցերուն կողքին քննարկման առարկայ դարձուցած էր հայկական հողերու զինուորական գրաւումը, Կիլիկիա և Սուրիա ապրող տարագիր հայութեան ապահովութիւնը, Արեւելեան Հայաստանի սովաբեկ հայութեան պարենատրուումը,

Կիլիկիոյ համար բժշկական առաքելութեան և հիւանդանոցի կազմաձեւումը, ինչպէս նաեւ թէ՛ Կիլիկիոյ և թէ՛ Արեւելեան Հայաստանի համար դեղերու խնդիրները, վերջիններուն յաջողելով «մասամբ գոհացում տալ Պատուիրակութեան տրամադրելի միջոցներով»:

10. Համագումարի նստաշրջանի միջոցին ժողովականներուն հասած էր գոյժը Հայկալի մէջ հայոց դէմ կատարուած կոտորածի մը և տեղեկութիւններ՝ «Իսկէնտէ- բուն և Ատանա գտնուող Հայկական Լեգէոնի վաշտերուն մէջ պատահած յոյժ ցաւալի» դէպքերու մասին:

11. «Ամփոփում»ը իր 4-րդ էջով կը նշէր թէ Համագումարը յաս էր Պօղոս Նուպարի և Աւետիս Ահարոնեանի՝ Խաղաղութեան Վեհաժողովին կողմէ ունկնդրութեան զեկուցումը:

12. «Ամփոփում»ին մէջ կը նշուի թէ Համագումարն ստիպողաբար նկատի առած է Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքերու միաբանութենէն հասած հեռագրական դիմումներ և յանձնարարած է վանքերուն համար կազմել մատակարար մարմին մը՝ համաձայն Երուսաղէմի զինուորական կառավարիչին կատարած կարգադրութեան:

13. Զօրավար Ռանըլտ Հենրի Էմիլըսթ Սթրո (1881-1955), որ ըստ անգլիացի դիւանագէտ, հնէաբան և զինուորական գործիչ «Արաբիոյ Լորենա»ին Մերձատր Արեւելքի «ամենապայծառ անգլիացին» էր, 1917-ին նշանակուած էր Երուսաղէմի զինուորական կառավարիչ և ըստ երեւոյթին ենթակայ դարձած էր թէ՛ հրեաներու և թէ՛ արաբներու թշնամանքին՝ սիոնականներուն աջակցելով հանդերձ արաբներու շահերը պաշտպանելու իր ընթացքին համար:

14. Համագումարը փակման առիթով «եղբայրական ջերմ ողջոյններ» ուղղած էր Հայկական Հանրապետութեան, ապա նաեւ համագումարին զգացումները յայտնող ուղերձներ՝ Միսցեալ Նահանգներու նախագահ Վուսթո Ուիլսըմին, Ֆրանսայի վարչապետ Ժորժ Բլեմանտյոյին, Մեծն Բրիտանիոյ վարչապետ Տէյլիտ Լոյտ Եորճին և Իտալիոյ վարչապետ Վիթթորիօ Օրլանտոյին:

15. Ատանա հրատարակուած «Կիլիկիա» երկօրեայի 7 Մայիս 1919-ի 29-րդ համարով տեղեկատուութիւն մը մէջ, որ կը վերաբերի նախագահ Ուիլսըմի հետ Դուրեան Արք.ի հանդիպման, կը կարդանք թէ Նախագահ Ուիլսըմ յայտնաւորած է. «Ես անձնապէս շատ համակիր եմ հայ ժողովուրդին. իր իրաւունքն է անկախ ըլլալ: Աս ոչ միայն իմ տեսակէտս է, այլ նաեւ ամբողջ իմ ժողովուրդիս՝ որ այդ յանձնարարութիւնը ըրած է ինձի պաշտօնակալս. ես չեմ կրնար իմ ժողովուրդիս կամքին հակառակ գործել: Արդէն Խաղաղութեան Համաժողովին մէջ ալ ձեր կարծածէն շատ աւելի անկեղծ բարեկամներ ունիք, որոնք պիտի լուծեն հայկական հարցը հայ պահանջներուն համեմատ: Կը խնդրեմ որ հայ պատուիրակութիւնը արեւելեան հարցին առիթով կազմուած ամերիկեան յանձնախումբին հետ սերտ յարաբերութեան մէջ մնայ, որպէսզի յանձնախումբը առանց սխալելու կարենայ պէտք եղած ուժով պաշտպանել հայ ժողովուրդին ամբողջ իրաւունքը՝ Կիլիկիան հայ անկախ կառավարութեան թողուլ կարենալու և Սուրիոյ մաս չի կազմելու համար»:

Փարիզի Խաղաղութեան Վեհաժողով Վերսայ, 1919